

Лідія Іванівна Ткаченко,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
відділу філософсько-методологічних проблем
інноваційного розвитку людини
Інституту обдарованої дитини НАПН України,
м. Київ, Україна

УДК 159.9

СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД ДО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ: АЛЬТЕРНАТИВА ЧИ НЕОБХІДНІСТЬ?

В статті приведені вимоги інформаційного суспільства до особистості та характеристики, які повинні бути присущі сучасному спеціалісту. Представлені тези про невідповідність освітньої системи індустріальної епохи викликам, що стоять перед суспільством на формування творчої особистості. Зазначено необхідність використання синергетичного підходу до розв'язання проблеми розвитку особистості.

Ключевые слова: інформаційне суспільство, вимоги до професіонала, традиційна система освіти, розвиток особистості, синергетичний підхід.

In the paper "The synergetic approach to personal development: an alternative or a necessity?" author presented requirements of the information society for person and the individual characteristics that should be inherent in the modern professional identity. The author presented abstracts of non-compliance of the educational system of the industrial age the challenges facing social environment on the formation of a creative person. The author concluded that there is a need for the use of the synergetic approach to the problem of human development.

Key words: information society, the requirements for the professional, the traditional system of education, personal development, synergistic campaign.

Сучасний стан цивілізаційного розвитку, що характеризується неперервним розвитком інформаційно-комунікаційних технологій та проникненням їх у сферу суспільства, називають «постіндустріальним суспільством», «інформаційним суспільством», «суспільством знань». Цей новий тип суспільства має базисним принципом можливість легкого повсякчасного доступу до інформації. З одного боку це має позитивні моменти, як розповсюдження інформації, демократизація освіти та її доступність. З іншого – позитивні, на перший погляд, зрушення в освітній сфері породжують проблему завдань і мети освіти та загострюють питання розвитку особистості.

Традиційна система освіти доби Просвітництва й індустріальної епохи відходить у минуле. Неможливо й непотрібно в сучасному суспільстві, з його розгалуженістю наукової та економічної сфери, зі швидким багатократним примноженням знань, з технологіями, що постійно оновлюються, навчати «всіх і всьому». Шкідливим є збереження авторитарної системи навчання, в якій вчитель виступає суб'єктом, а учень – об'єктом. Отже, сформульовано вимоги формування компетентності особистості в основних галузях функціонування соціуму [1], а перед учителем поставлено завдання впровадження демократичних суб'єкт-суб'єктних відносин у системі «вчитель – учень» [5].

По-новому осмислюється розвиток особистості [3], який донині розуміється, як інтелектуальний (когнітивний). «Зусилля традиційної педагогічної теорії зосереджувалися переважно на дидактиці, не приділяючи уваги способам і вигляду тих форм активності, що ведуть до творчого перебудування світу, передусім, соціокультурного», зауважує В. Г. Кремень [4], характеризує базові принципи освіти недавнього минулого та аналізує її нинішні завдання.

Сучасні вимоги до особистості можна сформулювати, як сформованість умінь, необхідних для аналізу інформаційних потоків, розпізнавання й відокремлення істинного знання від хибного; екстреного реагування на події швидкозмінюваного світу; динамічного пошуку й ухвалення оптимальних рішень (щодо більш нестандартних); продуктивної комунікації; проектної діяльності (пов'язаної з толерантністю, взаємодією, результативністю, самоорганізацією) тощо. Зазначені риси особистості, які можна охарактеризувати, як інноваційні, неможливо сформувати, продовжуючи застосовувати неінноваційні засоби. Отже, сьогодні потрібні нові методологічні основи, які забезпечували б розвиток особистості, що відповідав би викликам сучасного цивілізаційного поступу.

Наведемо кілька тез Дж. Хекмана, який, досліджуючи освітню політику та її результати у США, приходить до цікавих висновків, про які наголошує, що

вони мають узагальнюючий характер, а їх врахування має намір далекоглядності. Дослідник спирається на положення, що навичками, запитаними у розвитку економіки, іншою стороною якої є успішність особистості, є не лише когнітивні, а й некогнітивні. Він зазначає, що традиційно більше увага концентрується на когнітивних навичках, які вимірюються освітніми досягненнями або тестами IQ, але вилучає соціальні навички, самодисципліну та різноманітні некогнітивні навички, що є визначальними факторами життєвого успіху. Така прихильність до пізнання й академічного «розуму», що вимірюється балами у тестах, й вилучення соціального пристосування й мотивації призводять до суттєвого викривлення оцінок людського капіталу.

Нинішня політика у сфері освіти, на думку Дж. Хекмана, базується на фундаментальній помилці щодо того, *яким чином* формуються в особистості навички життя й функціонування у соціумі. Дослідник зазначає, що загальноприйнята думка, якої дотримується більшість політиків, освічених неспеціалістів і чимало вчених, полягає в тому, що основні навички, запитані в житті людини, утворюються у формальних навчальних закладах, тому їм належить центральне місце у процесі розвитку особистості. Ця думка, як вказує дослідник, хибна, оскільки ігнорує роль сімей й інших неформальних учасників процесу соціалізації у розвитку навичок та різноманітних здібностей, необхідних особистості для того, аби бути успішною у сучасних економічних умовах [7]. Американський дослідник підкреслює роль неформальних організацій в якості джерел здобуття освіти у широкому розумінні, оскільки некогнітивні навички й мотивація є тими факторами успіху, що сприяють останньому і в старшому віці, ніж когнітивні.

У нинішніх умовах, і це є загальним місцем досліджень і освітніх документів, людина має навчатися усе життя. Але це не має розумітися таким чином, що навчання дитини починається у навчальному закладі, і потім, після отримання професійної освіти, особистість має підтримувати професійний і загальнокультурний рівень тощо, постійно навчаючись.

Навчання, як пізнання життя, отримання необхідних і основних навичок опанування життєвими ситуаціями починається з народженням. У цьому, в першу чергу, беруть участь батьки (або ті, хто ближчі до дитини), а також інші соціалізатори – особи, інституції, які на цьому етапі виступають неформальними носіями освіти в широкому розумінні. Та методологія – стиль мислення, спосіб отримання знань, шляхи розв'язування проблемних завдань тощо, засвоюється дитиною на цьому етапі, складають патерни її наступного розвитку. Таке трактування знаходимо в Дж. Хекмана. Він зазначає про важливість раннього розвитку дитини для формування некогнітивних навичок і мотивації, що впливають на подальший, в тому числі й когнітивний розвиток особистості. Останні дослідження в галузі психології пізнання підтверджують, що життєвоважливу

роль у формуванні навичок відіграє період раннього дошкільця, коли здібності й мотивація людини формується сім'єю та неінституціональним середовищем. Успіх чи неуспіх на цьому етапі зумовлюють успіх чи неуспіх у навчальному закладі, а це, у свою чергу – успішність післяшкільної освіти. Отже, формальна чи інституціональна освіта, є лише одним, хоч і суттєвим, аспектом процесу отримання освіти. Останні дослідження доводять, що це не обов'язково важливий аспект [7].

З викладеного випливає наступний висновок. У ранньому віці, не очікуючи формальної шкільної освіти, потрібно забезпечити можливість розвитку особистості, враховуючи обмежені резерви дитини – фізичну, психічно-емоційну, когнітивну сферу, що формуються. Створювати можливості (ситуації) для їх розвитку і давати максимум матеріалу для предметно-перетворювальної діяльності, за яких дитина розвиватиме сама себе.

Роль дорослого на цьому етапі саморозвитку дитини зводиться до демонстрації засобу, що у подальшому стане патерном дій дитини. Чим адекватніший засіб до умов і потреб суспільно-історичного часу, в якому житиме дитина, тим краще вона буде підготовленою до життя. Таке розуміння ще чекає на осмислення сучасної педагогічної думки.

Отже, основним завданням освіти у процесі розвитку дитини стає потреба навчити, як досягти бажаного результату, тобто, озброїти особистість метаінструментарієм осягнення навколишньої дійсності. Це робить його загальним методом міждисциплінарного пізнання. Для особистості основним стає розуміння, а не знання.

Як зазначають О. В. Долженко і О. М. Тарасова, розуміння – творча діяльність, пов'язана з розширенням її внутрішньої реальності та збільшенням усвідомленості. За розумінням постає рух трансцендування й підвищення [2]. Спираючись на М. К. Мамардашвілі та О. М. П'ятигорського, які стверджують, що в основі знання закладено символічне відношення, яке виникає при особливому стані свідомості, О. В. Долженко й О. М. Тарасова зауважують, що потрапити в цей стан свідомості можливо за умов свободи й добровільності. Навчити такому «попаданню» неможливо, залишаючись у межах раціональної традиції й технічного обчислення. Цей стан неможливо підконтрольно відтворювати всередині системи освіти, що функціонує у режимі мас-медіа: воно не транслюється. Очевидно, такі стани свідомості відкриваються в живому співбутті, в умовах діалогу співсвідомості, у системі антропологічної спадкоємності та наслідування буття. З цього випливає, що не може бути визначених правил, рецептів, формальних технологій навчання творчості. Проте, є особливі, «неписані правила», сфера творчої грамотності, що не формалізується, які притаманні будь-якому виду діяльності, що складають сутність антропологічного наслідування досвіду буття [2].

Цікаве зауваження, яке має безпосереднє відношення до вищезазначеного, а також демонструє нелінійність, спонтанність розвитку особистості, робить В. М. Розін. За його спостереженнями, людина, яка є особистістю, не може діяти, як усі, за традицією чи звичаєм. Вона шукає опору у самій собі й світі, що відповідає її переконанням. Якщо ж її особистісне «Я» і світ перестають відповідати її сподіванням, людина рано чи пізно переживає кризу й змушена міняти те й інше. Необхідною умовою такої трансформації виступає вчинок і творчість. Вчинок дозволяє розійтися з минулим й зробити крок у майбутнє. Але, щоб це могло статися, особистість має здобути нове бачення, осмислити нову реальність, відчути себе іншою, що обов'язково передбачає творчість [6]. Ця теза містить кілька пунктів, що свідчать про відхід від лінійного мислення, утверджують людину, як складну систему, що самоорганізується й саморозвивається, а також легалізують творчість, як засіб самотворення й творення буття.

Таким чином, викладене переконує в необхідності застосування інших підходів до розвитку особистості, відмінних від застосовуваних у попередній епохи. Справедливо зазначає В. Г. Кремень, що «нелінійні системи функціонують у багатьох ситуаціях гнучкіше, збільшують можливість пристосування та здатність реагувати на непередбачувані, змінні умови і впливати на них» [4]. Відповідно до розуміння нелінійності розгортання сучасних процесів, що від-

буваються у технічних і гуманітарних галузях суспільства, необхідності відкритості й нерівноважності складних систем, як умови їхнього саморозвитку, постає необхідність використання синергетичного підходу у такій, суто антропологічній, сфері, як освіта, а також застосування аналогічних засад до розвитку особистості.

Використані літературні джерела

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти // Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/ua//often-requested/state-standards/>
2. Долженко О. В., Тарасова О. М. Система contra образования? // *Философские науки*, 2011. – № 3. – С. 17–32.
3. Кремень В. Г. Людиноцентризм в стратегіях освітнього простору / В. Г. Кремень. – К.: Педагогічна думка, 2009. – 520 с.
4. Кремень В. Г. Синергетика в освіті: контекст людиноцентризму // В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. – К.: Педагогічна думка, 2012. – 368 с.
5. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки // Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf>
6. Розін В. М. Можем ли мы проектировать себя сами? // *Философские науки*, 2009. – № 12. – С. 8–26.
7. Heckman James J. Policies to foster human capital // *Research in Economics*. 2000. Vol. 54. P. 3–56.

